

AUDUN KJUS, KRISTINA SKÅDEN OG KARI TELSTE

Kulturgjenstander og gjenstandskultur

I utstillingsmontrene våre har vi gjenstander. Vi har dem fordi vi ønsker å få dem i tale, vi vil plassere dem i kulturelle sammenhenger. Mens gjenstander ser ut til å ha ytre grenser, er kultur et åpent landskap: Alle skillelinjer er foreløpige, og de endrer seg mens vi betrakter dem. Kultur er vanskelig å fange, men gjenstandene har vi i hvert fall en viss kontroll på.

I humaniora og i samfunnsvitenskapene er det flere som har problematisert og tatt ulike oppgjør med begrepsparet natur/kultur. De har påvist at det som tidligere ble regnet som natur, ved nærmere ettersyn viser seg å være sosialt, historisk og samfunnsskapt. Dette skal vi ikke forfølge her, men vi vil dvele litt ved selve ordet *kultur*. Mennesket er et vesen som med iver og pågangsmot former sine egne omgivelser. De livsbetingelsene som er formet av oss selv, kan vi forsøke å skille fra de øvrige ved å kalle dem kultur. Men det vi skaper med hender og kropper og dikteriske evner, det finnes ikke en gang for alle. Kultur blir til i forskjellige praksiser, i bruk og i virksomhet i omgivelsene, og finnes derfor bare ved at den gjenskapes. Kultur er alltid i støpeskjeen, og det nye vi lager, blir aldri helt likt det fortidige. Ofte blir det ganske annerledes, og derfor har kulturhistoriske museer en oppgave. De tar vare på levninger etter hvordan menneskene en gang innrettet seg i verden, slik at senere generasjoner skal få tilgang til kunnskap om tidligere menneskers strev med å forstå og forme sine livsvilkår.

Ordet *kultur* var til å begynne med en metafor. Betydningen av ordet er siden utvidet i mange omganger, og det vanligste i dag vil være å forstå det som en abstraksjon eller en generalisering. Den tidligere, mer konkrete betydningen var å vende jorden. Erfaringene med å bearbeide jordsmonnet for å få rikere avlinger av vindruer eller korn, ble overført til andre, mindre håndfaste felt. Det metaforiske grunnlaget for kulturbegrepet gir fortsatt innsikter som innspill til hvordan vi kan betrakte og utforske kultur:

Kultur er arbeid. Slik man må bruke muskler for å spavende et jorde, krever alle kulturelle ytringer en fysisk bearbeidelse av materielle omgivelser. Og de virksomhetene vi gir oss ut i fordi vi mener de er livsviktige for oss, alt strevet med å holde oss i live og i gang og på høyde med situasjonen, men også det arbeidet vi legger i å oppleve fellesskap, glede og moro, er steder der kultur utformes.

Kultur er foredling av råstoffer. All skapende kulturell virksomhet, også i såkalte kreative yrker, går ut på å manipulere, bevege og bearbeide elementer som allerede finnes: spa, kna, vri og vende på dem.

Kultur er å flytte rundt på ting. Slik arden beveger seg gjennom jorden, vil også andre kulturelementer måtte være i bevegelse hvis de skal bidra til å forme omgivelsene og livsvilkårene våre.

Vi trenger redskap. Vi trenger en spade eller en ard. Gjenstandene vi omgir oss med, er våre håndtak, som vi kan feste grep om for å klare å vende jorden. Og tingene får betydning for oss etter hvordan vi skjønner at vi kan bruke dem, og etter hvordan de er der for oss i vår praktiske, estetiske, emosjonelle og sanselige virksomhet.

Så langt er det tydelig at den opprinnelige metaforen er god. Den gir oss et helt spekter av kjennetegn ved kultur. Som kulturforskere og kulturhistorikere kan vi studere disse aspektene. Men som vi skal se, har kultur flere kjennetegn som ikke kommer så godt til syne i jordbruksmetaforen. Slik fungerer metaforer: De kan vise noen egenskaper ved et fenomen, men de kan ikke vise alle. Språket er dypt fundert i metaforer, og med all gleden og nytten det gir oss, vil det aldri kunne dekke alle sider ved et fenomen slik vi erfarer det. Samtidig som vi griper noe, er det noe annet som glipper. Her er noen aspekter ved kultur som jordbruksmetaforen vanskelig kan fange opp:

De sosiale relasjonene og betingelsene. Selv om en mann står alene på et jorde og spar, vil han som regel gjøre det for noen eller på vegne

av noen. Kunnskapene om når og hvordan og hvorfor det skal gjøres, er ikke noe han har funnet ut helt av seg selv. Det meste av kunnskapen er alltid delt kunnskap.

De omfattende nettverkene. Det er aldri slik at vi forsøker å forstå en gjenstand separat, alene og for seg selv. Dels er det slik at gjenstandene allerede befinner seg i sammenhenger når vi finner fram til dem. Dels er det slik at vi stadig lager nye sammenhenger for gjenstandene, eller også at de stadig lager nye sammenhenger for oss, når vi flytter rundt på dem, setter dem i nye rom, lager serier og samlinger av dem.

De store endringene i hvordan kultur og samfunn er organisert. Dette er, rimelig nok, et gjennomgangstema for artiklene i dette nummeret av *By og bygd*. Rimelig fordi Norsk Folkemuseum er en institusjon som skal vise hvordan kultur har endret seg over tid. Også rimelig fordi mange av livsbetingelsene våre først blir synlige for oss når vi ser at de kunne vært annerledes. Slike tydeliggjøringer av nettverkene og sammenhengene vi selv lever i, av vårt eget strev, våre egne redskaper og våre egne sosiale betingelser, er kanskje den viktigste avkastningen av kulturhistorisk forskning.

I denne utgivelsen har vi samlet artikler både fra yngre og fra mer etablerte forskere. Vi har blant annet gleden av å presentere artikler fra to nylig avsluttede doktorgradsarbeider og fra tre mastergrader. De siste årene har Norsk Folkemuseum hatt flere stipendiater, og denne gangen har vi fått artikler fra tre av dem. De har alle skrevet sine masteroppgaver med utgangspunkt i tema fra det store utstillingsprosjektet med arbeidstittel *BORGERSKAP EMBETSSTAND 1600–1900 «Trendsetterne»*, og har bidratt med viktig kunnskap til utstillingsarbeidet. I tillegg har et undervisningssamarbeid med Universitetet i Oslo resultert i en artikkel fra fire studenter i kulturhistorie.

Dette nummeret inneholder seks lengre artikler og to «småstykker» som alle belyser vårt felles tema fra forskjellige innfallsvinkler. De seks lengre artiklene er fagfelleverderte. Med småstykkene tar vi opp igjen en tidligere praksis. Folkemuseets årbok skal holde en høy faglig og vitenskapelig standard, men samtidig skal det være rom for å publisere kortere og mer populære artikler og essay. I småstykkene kan forfattere legge fram pågående forskning, gi smakebiter av forskningsresultater, fortelle om gjenstander i samlingene og reflektere rundt aktuelle problemstillinger. Selv om småstykkene ikke fagfelleverdes, er de likevel underlagt redaksjonell behandling.

I de to første artiklene undersøker forfatterne hver sin gjenstand – en praktkjole fra 1700-tallet og en norskprodusert fajansetallerken – som på forskjellig vis har inngått i ulike visnings- og utstillingspraksiser. Hva skjer med gjenstanden når museet velger én utstillingsmetode framfor en annen? Begge artiklene viser hvordan museene framhever og skaper særskilte sammenhenger for å forstå gjenstandene, hva de er og hvilke historier de forteller. Dermed utelukkes også andre sammenhenger de kunne ha blitt satt i.

Anne-Sofie Hjemdahl har i sin artikkel tatt utgangspunkt i en brokadekjole, deponert ved Kunstindustrimuseet i Oslo, og viser hvordan den gjennom hele 1900-tallet har inngått i vidt forskjellige visningspraksiser. Hun skriver en gjenstandsbiografi, men reiser samtidig spørsmål om hva gjenstandsbiografien gjør. Videre reflekterer hun rundt kjolen og dens ulike tider fra to vitenskapsteoretiske posisjoner: den sosialkonstruktivistiske og aktør-nettverk-teori (ANT). Hjemdahl stiller spørsmål ved biografens tendens til å skape sammenhengende og konsistente utviklingshistorier, og hun argumenterer for å utfordre slike tendenser med samtidighet og mangfoldighet.

Linnea Berg Björk skriver om en blå og hvit fajansetallerken i Norsk Folkemuseums samlinger. Ved å se nærmere på hvordan den har inngått i to ulike utstillingspraksiser, gir hun innblikk både i skiftende utstillingsideologier og museumshistorie. I utstillingen *Gamle norske varer* fra 1937 inngikk tallerkenen i en sammenheng der produkter fra norsk håndverk og industri ble stilt ut som sanselige og estetiske objekter. I utstillingen *Historiske reiser i dannede hjem* fra 2009 er den samme tallerkenen blitt til en rekvisitt i fortellingen om norsk urban kulturhistorie. Ettersom den her ble plassert i en sosial og internasjonal sammenheng, har den samtidig fått en mer fleksibel fortolkning.

De to neste artiklene tar opp hvilke sammenhenger gjenstander har inngått i før de kom på museum, og hvilke betydninger tingene kan ha hatt for de menneskene som en gang eide dem. Artiklene folder ut materielle sammenhenger i hvert sitt bomiljø, og er slik sett studier av hjem og bomiljø, et sentralt forskningsfelt for Norsk Folkemuseum.

Tonje Tjøtta har tatt utgangspunkt i et interiør fra Arendal som tidligere ble vist i det nå stengte Bybygg, og som skal fornyes og gjenåpnes i prosjektet *Trendsetterne*. Arendalsrommet, eller kapteinens storstue, skal

inngå i den nye utstillingen. Artikkelen viser hvordan byggeskikk, møbler og servise – viktige elementer for å skape et hjem – fulgte formspråk som ble innført til Norge og Arendal på 1700-tallet som ledd i internasjonale handelsforbindelser. Tjøtta diskuterer hvordan nye ting innført fra utlandet blandet seg med lokale tradisjoner, og hvordan de dermed skapte noe nytt som var forskjellig både fra opprinnelig, lokal kultur og fra utenlandsk kultur.

Mari Elvsåshagen tar oss med på besøk til salongene til Amalie og Andreas Munch i Josefines gate 15 i 1860-årenes Christiania. Artikkelen viser hvordan et kondisjonert (overklasse-) hjem i Christiania ble innredet og utsmykket for å tjene som ramme for salongen som sosialt og kulturelt arrangement. Mye omtanke ble lagt i salongenes innhold, hvilke gjester som skulle inviteres, hva som skulle serveres og hvilke ting som ville danne de rette omgivelsene for en vellykket salong. Munchs salonger kan slik sett sies å ha tilført noe nytt til Christianias selskapsliv.

De to siste artiklene presenterer studier av folkelige, teknologiske kunnskapspraksiser. Begge går i dialog med tidligere etnologisk forskning og kaster nytt lys over hver sin eldgamle redskapstype: nemlig arden, den enklere formen for plog, og oppstadveven eller oppstadgognen, den vertikale veven.

Ragnar Pedersen tar for seg den ardtypeen som var i bruk i hedmarksbygdene helt fram til slutten av 1800-tallet, da andre bygder for lengst hadde erstattet ard med plog. Hans studie av hedmarksarden er et forsøk på å fornye jordbrukshistorisk forskning fra et kulturhistorisk ståsted, og vise hvordan arden inngikk i komplekse materielle, sosiale, kulturelle og økonomiske sammenhenger. Pedersen studerer redskapet fra brukernes posisjon for å forstå dets utforming og de handlingene og verdiene som lå bak. Han studerer med andre ord en folkelig rasjonalitet og teknologiforståelse.

Den amerikanske tekstilforskeren Katherine Larson har gått tilbake til 1950-årenes forskning på tekstiler vevd på oppstadvev. Kan noen 1700-tallssengetepper fra Nordre Gudbrandsdalen være laget på denne veven? For å svare på spørsmålet har Larson foretatt en grundig undersøkelse av de bevarte sengeteppene, og gjort forsøk på veving på oppstadvev. Artikkelen kan leses som en historisk prosessuell rekonstruksjon, der forfatteren har lett etter spor og detaljer i bevarte tekstiler. Sammenholdt med egne forsøk og nye lesninger av eldre beretninger prøver hun å få

dypere innsikt i hvordan veven ble brukt, og dermed også hva den hadde å si for de som brukte den.

De to småstykkene i dette nummeret stiller samme type spørsmål som de lengre artiklene: Hvilke sammenhenger har gjenstander inngått i før de kom på museum, og hvilke konsekvenser får museets utstillingspraksis for publikumsopplevelsen? Morten Bing tar opp de mange fortellingene som to musikkinstrumenter åpner for: en engelsk gitarre fra 1700-tallet og en gitar fra tidlig 1900-tall – og begge har tilhørt kvinner. Instrumentene bærer i seg fortellinger om hvem som laget dem, men forteller også om deres kvinnelige eiere. Hvilken musikk spilte de, og hvilken betydning hadde instrumentene for dem?

Studentene Mari Ringnes Gløtberget, Tale Lyngstad Grønmo, Camilla Hansen og Ellen-Sofie Ulsund forteller om møtet med en stengt dør. På et studiebesøk til Norsk Folkemuseum høsten 2013 sto den gamle Rådhusarresten i Christiania på programmet, men Hans Nielsen Hauges celle befant seg bak en låst dør. Hva skjer med opplevelsen når museet ikke innfrir de forventningene publikum har? Bygningen er både et fengsel og et monument over Hauges kamp for frihet og dermed også over viktige demokratiske verdier. Hvilke nye åpninger kan museet finne for å formidle de mange historiene til denne bygningen, og gjøre dem aktuelle på nytt?

Gjenstandene med alle sine sammenhenger og alt de kan gi inngang til, fortsetter å utfordre oss, og museene er fulle av dem. Vi overlater til leseren å grunne videre på hva studiene i dette nummeret av *By og bygd* sier om hvordan vi kan spa, kna, vri og vende på gjenstander også i framtida for å få kunnskaper om kultur og samfunn, og til syvende og sist om oss selv. Avslutningsvis vil vi nevne enda et trekk ved kultur som faller utenfor den opprinnelige jordbruksmetaforen. Den viser hvordan mennesker omdanner de naturlige omgivelsene til egen fordel, men det er ikke like tydelig hvordan kulturelle prosesser preger enkeltmennesker på kropp og sinn. Men hvis vi ser for oss plogmannen som i hverdagslivets slit fører arden gjennom jorden, hvis vi tenker oss kjolen utenpå en virkelig kropp eller dikteren som beveger seg gjennom sin litterære salong, så sier metaforen kanskje noe om dette likevel?